

ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

© Децинський Л.Є., 2002

Розглянуто проблеми предісторії і проголошення незалежності України та її репрезентації на міжнародній арені.

The paper deals with the problems of pre-history and proclamation of independence of Ukraine.

Проголошення незалежної України уже вписано в історію як одна з видатних подій ХХ століття. Україну визнав світ, вона стала важливим елементом у побудові безпечної та неподільної Європи, досягла прогресу на шляху до демократичного суспільства та ринкової економіки. Однак процес державотворення не завжди адекватний прагненням кожного з нас. Як і усі країни, що переживають перехідний період, Україна змушена водночас вирішувати багато проблем, зокрема боротися із загрозою економічного занепаду, корупцією та злочинністю. Про це говорила колишній державний секретар США Мадлен Олбрайт, виступаючи у Школі вищих міжнародних студій університету ім. Дж. Гопкінса 18 січня 2000 р. Вона відзначила: “Зниження життєвого рівня підірвало повагу до уряду та ослабило громадську мораль. Відносини між виконавчою і законодавчими гілками влади напружені. Заможні олігархи використовують свої політичні контакти для розширення власних імперій, незалежну пресу залякують і піддають утискам”.

Однак якими б похмурими фарбами не малювали зарубіжні політики картину сьогоденної України, реальністю є те, що ми утверджуємося як держава і реформуємося як суспільство. Україна перейшла історичний рубікон – і повернення назад вже не буде.

Після десятиліть тоталітаризму, вибравши шлях до цивілізованого розвитку, ми й гадки не мали, що у світі почнеться запекла боротьба за ринки збуту, за природні та людські ресурси, за геополітичні та гео економічні позиції. Словом, за місце під сонцем у новій структурі світового ладу. Наше суспільство не було і не могло бути готовим до цієї війни, та й світ не дуже зрадив новому членові свого співтовариства. Ось кілька фактів: виникнення та існування нашої держави здалося історичним абсурдом не тільки М. Тетчер, а й колишньому президенту США Дж. Бушу, який 1 серпня 1991 р. не радив Україні “усамітнюватися”. Але уже у 1995 р. він, отримуючи нагороду “Нова Європа” разом з президентом вільної України Л. Кучмою відзначив особливу роль України та її президента у зміцненні безпеки та стабільності на європейському континенті.

Не підлягає сумніву той факт, що сьогодні Україна як одна з найбільших європейських країн займає значне місце у сім’ї вільних народів. Ніхто не може ставити під сумнів незалежність і цілісність України, не сумніваючись у стабільності і безпеці усього європейського дому.

Важливим атрибутом державності є зовнішньополітична діяльність. Її цілі, характер та динаміка, як правило, визначаються сумарною дією багатьох чинників: геополітичним становищем, природно-ресурсним потенціалом, політичним режимом, економічною моделлю, соціальною структурою, етнічними та конфесійними особливостями, що характерні для тієї чи іншої країни. Варто відзначити також, що певний вплив на зовнішньополітичний курс кожної держави мають загальносвітові міжнародні тенденції.

Не претендуючи на всебічний, ґрунтовний аналіз діяльності України на міжнародній арені від найдавніших часів до проголошення незалежності 1991 р., ми прагнули рельєфно окреслити ті події і факти, які великими літерами вписані в історію міжнародних відносин України [1, с. 3].

Наявні джерела і література дали змогу проаналізувати становлення і розвиток міжнародних відносин княжої доби і визначити їх форми та напрями. Це передусім політичні та військові союзи, культурні, торговельні, династичні зв'язки з країнами Європи і Сходу, з Візантією. Саме в часи Київської Русі-України виникла перша дипломатична служба, яка діяла вже за певними нормами міжнародного права, були підписані перші міжнародні договори, що дійшли до нас (з Візантією 907 і 911 рр.). Визначними дипломатами того часу були Володимир Великий і Ярослав Мудрий. Володимир Великий унаслідок прийняття християнства як державної релігії ввів Київську Русь-Україну у коло європейських держав. З християнством на українські землі з Греції та Болгарії прийшли наука, освіта, книги. Ярославу Мудрому вдалося завершити велику справу: на сході Європи сформувалася велика слов'янська держава, яка простяглася від Фінської затоки до Кавказу, від Середньої Волги до Карпат і під Краків. Утворення такої держави було наслідком не тільки вдалих походів, а й мудрої дипломатії. Київського князя нарекли “тестем Європи”, оскільки мережа родинних зв'язків охопила увесь континент.

Основою сили та могутності Київської держави стала міжнародна торгівля, що єднала Азію з Середньою Європою і Чорне море з Балтійським. Однак з початком хрестових походів торговельні шляхи змістилися на Середземне море та в Італію, і Україна опинилася осторонь світових комунікацій, що й підірвало економічну могутність держави.

Окрім того, впродовж багатьох століть Київська Русь-Україна була “непереможним щитом” Європи. Після знищення Києва 1240 р. як політичного, економічного, культурного і церковного центру існування держави на ціле століття, як відомо, продовжило Галицько-Волинське князівство. Об'єднані князівства стали ареною запеклої боротьби між українцями та поляками. Галицько-Волинська держава виступала, з одного боку, як найсхідніший форпост католицького Заходу, з іншого – як найзахідніший форпост православного Сходу. Ця держава утворила свої західні та південні кордони, відкрила широкий доступ середньоєвропейським впливам і нейтралізувала однобічність візантійських впливів.

Із занепадом Галицько-Волинського князівства українські землі стають об'єктом боротьби сусідніх держав – Литви, Польщі та Московії. У цьому напрямку значних успіхів досягла Литва. Однак численніша й агресивніша польська шляхта, вдаючись до військового тиску і дипломатичних угод, витіснила литовців з України. Московське царство, яке швидко розвивалося, починає настоювати, що є правонаступником Київської Русі-України. З півдня українські землі зазнавали спустошливих татарських і турецьких наїздів. Силою, яка зуміла згасити войовничий запал Османської імперії і Кримського ханства, стали українські козаки, що заснували військову й державну потугу – Запорізьку Січ. З кожним роком авторитет українського козацтва зростає. Його представники не тільки на рівних сиділи за столом переговорів у столиці Речі Посполитої і налагоджували постійні контакти з сусідніми державами, а й закріпили своє становище у системі міжнародних відносин того часу. Козацькі дипломати були відомі усій Європі. У складному переплетенні міжнародних подій вони зуміли виконати важливу роль у вирішенні багатьох життєво важливих питань. Вплив українського козацтва, його дипломатичної служби особливо посилювався за часів видатного державного діяча, воєначальника і дипломата Богдана Хмельницького.

У добу руїни Україна була поділена на дві сфери впливу: польську – на Правобережній Україні та московську – на Лівобережній. Через 20 років після смерті Хмельницького Україна стала жертвою внутрішніх чвар, чужоземних вторгнень і поділів. Контакти України із Заходом були значно обмежені, а вигодами безпосереднього виходу в Європу, інтелектуальним потенціалом України користувалася Росія.

З кінця XVIII до початку XX ст. українські землі перебували у складі Російської та Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперій, тому визначати якусь самостійну роль цих земель у міжнародних відносинах немає потреби.

Події 1917 р. докорінно змінили долю України, її місце у світовій політиці. Факт існування Української держави у 1917 – 1920 рр., наявність у Києві іноземних представництв, а в 25 державах світу – українських посольств, місій і консульств стали незаперечним доказом устремління нашого народу, перетворили Україну у суб'єкт міжнародних відносин.

Міжвоєнна доба (20 – 30-ті роки XX ст.) була періодом боротьби роз'єданого українського народу за виживання, плекання надії на втілення у життя ідеї незалежності й соборності України. На початку 20-х років почасти зберігався самостійний характер зовнішньоекономічних зв'язків України. З утворенням СРСР суверенітет України остаточно був ліквідований, а вихід на міжнародну арену заблокований Москвою, хоч участь республіки у загальносоюзних економічних відносинах була значною. Українські землі стають об'єктом політичних спекуляцій та інтриг європейських держав, що було постійним джерелом небезпек для внутрішньополітичного життя. Цей міжнародний чинник використав Сталін для антиукраїнської політики, знищення української інтелігенції, населення більшовицькими репресіями та голодомором.

Опинившись між двома тоталітарними режимами в роки Другої світової війни, український народ став жертвою спустошливої війни й нещадної політики двох диктаторів, які мріяли про світове панування. Україна втратила близько 10 мільйонів своїх синів і дочок, а економіка республіки втратила 40 відсотків. Жодна країна Європи не зазнала таких втрат і руйнувань.

Як вважають історики, міжнародна кон'юнктура, а також український визвольний рух ОУН – УПА після Другої світової війни змусили Сталіна надати більших прав республікам, особливо Україні й Білорусії. Україна стала членом ООН і багатьох міжнародних організацій, уклала чимало угод, отримала право вступати у безпосередні відносини з іншими державами. Однак її участь у міжнародних контактах у післявоєнний період була, як правило, символічною, формальною: позиції українських представників завжди “збігались” з офіційною доктриною СРСР; механізми взаємодії із зовнішнім світом були опосередковані, тобто контрольовані, дозволені чи обмежені центром. Лише розпад СРСР відкрив для України світ і світу відкрив Україну. Однак шлях від об'єкта до суб'єкта геополітики був непростим.

Сьогодні можна стверджувати, що зовнішньополітичні умови сприяли здійсненню одвічної мрії України – бути незалежною.

По-перше, закінчилася “холодна війна”. Соціалістичний табір (досить точна самоназва, хоч у 80-ті роки її вже уникали) програв історичне змагання із своїм противником. Розпався Варшавський договір. За цих умов військово-промисловий комплекс СРСР не міг масштабно застосовувати збройні сили для придушення національно-визвольних рухів як ззовні, так і всередині імперії. Локальні військові операції в Прибалтиці, на Кавказі, у Середній Азії не тільки не давали ефекту, а навпаки, засвідчували повну безперспективність використання армії проти народу і остаточно підірвали довір'я до власних структур.

По-друге, національно-визвольні рухи в Центральній Європі, на території СРСР отримали величезну моральну та інформаційну підтримку світового співтовариства.

По-третє, договори в рамках ОБСЄ сковували дії імперських, екстремістських сил.

По-четверте, в центрі імперії – Москві агонія старої системи влади, яка спиралася на партійну диктатуру, паралізувала проімперські сили. Метрополія сама була втягнута в міжусобну боротьбу еліт, партій, груп і не могла зупинити відцентрові процеси. Внутрішньополітична боротьба в Росії відвернула увагу російських політиків від подій у республіках, розв'язала руки республіканським політичним елітам.

Можна було б згадати і деякі інші чинники:

1. Порушення світового балансу сил у зв'язку з прогресуючим розпадом соціалістичної системи.

2. Ускладнення аналізу і прогнозування у міжнародній сфері.

3. Неоднозначність та невизначеність ставлення Заходу до процесів дезінтеграції СРСР. З одного боку, ряд західних політиків і експертів вважали, що розпад Радянського Союзу усуне серйозного противника в боротьбі за світове панування, з іншого, – як підкреслював у січні 1992 р. провідний американський політолог З. Бжезінський, – на Заході досить поширена була концепція, згідно з якою “роздрібнення” СРСР становило дуже велику небезпеку для західних країн, і тому Москва повинна зберегти централізований контроль над усіма республіками [2, с. 8]. На думку прихильників останнього погляду, розпад Радянського Союзу та утворення на його місці незалежних держав посилять можливість “розповзання” ядерної зброї, ускладнить проблему виплати боргів СРСР, сприятиме виникненню цілого ряду локальних зон напруги та протистояння.

Іншими словами, у сьогоднішньому світі (тобто до розпаду СРСР), окрім демократичних норм міжнародного права, що регулюють міжнародні відносини, – стверджували противники розпаду СРСР, – існує певний баланс сил, точніше, баланс інтересів. Радянський Союз є одним з найзначніших “силових центрів” сьогодення, і його зникнення зі світової арени спричинить виникнення доволі значної “порожнини” сили. Це призведе до її перерозподілу, а він, своєю чергою, – до такої дестабілізації міжнародного становища, якої світове співтовариство не знало з часів Другої світової війни. У цьому ніхто не зацікавлений, навіть потенційні суперники СРСР. Окрім того, поява низки слабкорозвинутих за світовими стандартами держав на місці СРСР спровокує кризу в міжнародних економічних відносинах та значне загострення у взаєминах між самими новоствореними державами.

Така полярність поглядів різних політичних кіл зумовила непослідовну лінію Заходу щодо дезінтеграційних процесів у Радянському Союзі. Як наслідок – на міжнародній арені посилилась атмосфера невизначеності, у якій рішуче бажання будь-якої з радянських республік стати незалежною не викликало у світового співтовариства активної протидії, хоч і на серйозну підтримку новоствореній державі розраховувати було важко.

4. Активізація регіональних конфліктів. Увагу керівництва більшості країн Заходу було сконцентровано в основному на двох гарячих точках – кризі у Перській затоці та динамічному розвитку воєнного конфлікту у колишній Югославії.

Внутрішньополітична ситуація в Україні також сприяла набуттю країною незалежності. По-перше, криза КПРС, на диктатурі якої трималася уся система радянської влади, вплинула на її “бойовий загін” – Компартію України. Хоч назва “Комуністична партія України” існувала, але це не була навіть “автономна” партія, а лише республіканська партійна організація КПРС. По-суті, Псковський, Воронежський та інші обкоми КПРС на

території Росії мали ті самі повноваження, що й усі 14 республіканських партійних організацій. Відмінності в правах мали більше формальний, ніж істотний характер. Без ефективного керівництва з боку керівної сили ЦК КПРС Комуністична партія України швидко втрачала владу і ініціативу в ідеологічній та політичній сферах. Цю ініціативу підхопили альтернативні політичні рухи і до серпня 1991 р. Компартія України стала дезорганізованою, безпорадною. Склалися умови для перехоплення влади іншими силами, що й було здійснено.

По-друге, ради в Українській РСР, як і всюди в СРСР, не мали політичної влади. Тому на рівні областей і районів ніякого опору діям Києва не було, хоч місцеві ради були прокомуністичними. КПРС пожала посіяне нею – насаджуючи безвладдя рад, вона отримала їх аполітичну, анемічну позицію, що сприяло здійсненню нової політики “зверху”. Місцеві ради слухняно виконали директивні вказівки.

По-третє, найактивніша в політичному житті частина суспільства – інтелігенція – і найбільш “українські” за способом життя частини України – західна і центральна, – підтримали національно-державні гасла і дії при значній політичній пасивності інших соціальних станів. Це працювало на незалежність України.

По-четверте, армійські структури дотримувалися політичного нейтралітету, правоохоронні органи України були деморалізовані гласністю, що відкрила злочинне минуле в їх діяльності “в ім’я соціалізму під керівництвом партії”. Вони побоялись знову виступити проти народу.

Отже, розпад СРСР та утворення незалежної Української держави були як безпосереднім результатом значної кількості довготривалих чинників, так і наслідком взаємодії різновекторних сучасних міжнародних, регіональних та національних факторів. Вони склали те історичне і політичне тло, завдяки якому Україна змогла вирватися з імперії. Аналіз політичного процесу цього періоду показує, – за твердженням В. Журавського, – що на території СРСР відбувались дві революції: демократична – проти тоталітаризму і національно-визвольна – проти імперського унітаризму [3, с. 30 – 31].

Якщо демократичну революцію багато хто передбачав, то національно-визвольну – дуже небагато. Згадаємо заяви 1990 – 1991 рр. таких досвідчених політиків, як Дж. Буш і М. Тетчер, яких обслуговували найбільші наукові центри США і Великобританії. Вони закликали до збереження СРСР, явно недооцінюючи національно-визвольні рухи, волю народів, які жили в імперії.

Можна виділити теоретичні та практичні аспекти недооцінки національного чинника більшовиками, зокрема керівниками СРСР, яка призвела до важкого для них фіналу – розпаду СРСР. Теоретичні: волюнтаристська ненаукова оцінка національної належності людини, патріотизму в поєднанні з національними почуттями, традиціями, висновок про те, що “національне” відмирає (“пролетаріат не має своєї вітчизни”), а “інтернаціональне” торжествує, витісняючи “національне”. Керівників СРСР нічого не навчила навіть Друга світова війна, коли терміново довелось “покликати” на ідеологічну-пропагандистську службу національних героїв Росії, України, Грузії (Суворова, Кутузова, Хмельницького, Багратіона, Невського). У комуністичній ідеології взаємодія класових і національних чинників спотворювалася: класові відносини визначали зміст політичних процесів, національні були однією з неголовних характеристик їх форми.

Була спроба здійснити ще й третю революцію: замість ідеологічного тоталітаризму деідеологізувати політичний і економічний процеси. Однак замість деідеологізації “пішов”

процес реідеологізації. Ідеологічний плюралізм різко підняв ціну конструктивних ідеологічних платформ для держави, політичних партій та рухів. Одним з основних дефіцитів у незалежних державах став дефіцит кваліфікованих ідеологів як у демократичних сил, так і у прибічників тоталітарної ідеології, що знижувало можливість впливу одних та інших на світоглядні настанови мас та осіб. Без кваліфікованих, творчо мислячих теоретиків і держава, і політичні партії не встигають вчасно оцінити особливість політичного процесу, визначити світоглядні орієнтири для політичних інститутів, організацій, осіб.

Сьогодні нерідко можна почути міф: троє “злих геніїв” – Єльцин, Кравчук і Шушкевич – зібрались у Біловезькій пуші, розвалили Радянський Союз, і це стало причиною наших бід. Досить тільки відновити Союз, як горя не стане, потечуть молочні ріки в кисільних берегах.

“Коли слухаєш прибічників цієї міфічної тези, – пише А. Бутейко, – хочеться попросити їх ще раз заглянути до шкільних підручників з історії. Вже з них видно: за рідкісними винятками, нічого в цьому світі вічного немає. Свого часу “канули в Лету” і імперія фараонів, і Римська, і Візантійська, і Османська, і Австро-Угорська, і багато інших імперій. Їм на зміну прийшли інші держави, на певний час більш стійкі і сталі. Так сталося і із утворенням, що називалося Радянським Союзом, хоч би не знати з якими дорогими спогадами це для когось було і пов’язано. І сталося це не за злим задумом, а закономірно, за постулатами розвитку. Союз мав свій підйом, свій апогей, свої здобутки й свої мінуси. Але усьому настає кінець, вичерпала себе та форма об’єднання і в економічному, і в гуманітарно-політичному сенсі” [4, с.14].

І, нарешті, можемо, констатувати: 1) проголошення нової незалежної держави відбулося без ексцесів (новий статус країни проголосила конституційна більшість парламенту, після чого його підтвердив всеукраїнський референдум); 2) свою незалежність Україна здобула територіально цілісною (“соборною”), чого ніколи раніше не було в її історії; 3) незалежна Україна розпочала свою економічну діяльність, не маючи зовнішніх боргів і маючи, отже, репутацію перспективного торговельного партнера.

“Доля розпорядилася так, – підкреслив Президент України Л.Д. Кучма на урочистому засіданні, присвяченому 8-й річниці Незалежності України, 23 серпня 1999 р., – що саме нам випадає зустрічати рубіж не лише століть, а й тисячоліть. Що саме нам належить прийняти виклики нової доби і гідно на них відповісти. Ця віха на шляху цивілізації завершує період, позначений величезними, справді епохальними змінами у світі. Змінами, які не мають рівних за своїм впливом на сьогодення і майбутнє нашої планети”.

В епіцентрі цих подій було утворення на пострадянському просторі незалежних держав. Серед них десять років тому постала суверенна Україна. Це було не наслідком якогось збігу обставин, не щедрим дарунком історії. Це було закономірним виявом і результатом як глобальних, світових процесів, так і внутрішньої логіки розвитку того гігантського і по-своєму унікального державного утворення, яке називалося Радянським Союзом.

Тому закономірно, що із здобуттям незалежності Україна практично відразу включилася в загальноцивілізаційні процеси у статусі рівноправного учасника, який співвідносить внутрішні завдання з нормами і параметрами світової практики [5].

Нині усі політичні організації, і ліві, і праві, проходять випробування самим життям: що вони зробили і робитимуть для того, щоб незалежність України наповнювалася реальним змістом як внутрішнього, так і міжнародного життя, щоб тоталітаризм будь-якого кольору в незалежній Україні був неможливим.

Зрозуміло, що від послідовного і осмисленого проведення нашого зовнішньополітичного курсу, від якості стратегічних прогнозів, розуміння можливих зовнішніх загроз та засобів їх уникнення буде залежати здатність забезпечити існування суверенної незалежної неподільної України, яка має усі можливості стати субрегіональною державою у важливій частині Європи.

Сьогодні, коли Україна стала самостійною державою, ми повинні якнайглибше пізнати історію боротьби за єдність і державність українського народу. Мусимо засвоїти також і трагічні уроки минулого, пам'ятаючи, що наріжним каменем розбудови Української держави нині, як і понад 80 років тому, є передусім єдність нації і надійний захист від прихованої, а часом і відкритої московської агресії. Адже розплачуватися доведеться надто дорогою ціною, як це вже було в нашій історії.

1. Децинський Л.Є. *Державотворча робота Української Народної Республіки по створенню Збройних Сил: історія і сучасність* // Вісн. НУ "Львівська політехніка", 2000. – № 408. – С. 3. 2. Бжезинський З. *Я щасливий, що маю змогу бути свідком цих справді історичних подій, що відбуваються в Україні...* // Сучасність. – 1992. – № 1. – С. 30 – 31. 3. Журавський В.С. *Україна політична: переступити через прірву.* – К., 1995. – С. 30 – 31. 4. Бутейко А. *Без ілюзій* // Універсум. – 1996. – № 5 – 6 (30 – 31) – С. 14. 5. *Разом вистояли – разом і переможемо!:* З доповіді Президента України Л.Д. Кучми на урочистому засіданні, присвяченому 8-й річниці Незалежності України, 23 серпня 1999 року // Україна і світ сьогодні. – 1999. – № 34 (33). – 27 серпня.

Н.О. Химиця

УЧАСТЬ МОЛОДІ У ВІЛЬНОКОЗАЧОМУ РУСІ ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

© Химиця Н.О., 2002

З'ясовується роль молоді у формуванні та діяльності Вільного козацтва періоду Центральної Ради.

The article is dedicated to the role of young people in the process of the formation and activity of the Free Cossack's during the period of Central Rada.

Невід'ємною складовою історії української національно-визвольної революції 1917 – 1918 рр. є вільнокозацький рух. У часи Центральної Ради Вільне козацтво було своєрідною національною військово-міліційною організацією, тісно пов'язаною із революційним селянським середовищем. Створювані осередки Вільного козацтва, насамперед, переймалися проблемами відродження демократичних козацьких традицій та сповідували державницьку ідеологію.

Як відомо, вільнокозацький рух зародився у березні 1917 р. у Звенигородському повіті на Київщині. Тут, за ініціативою двох самостійників-студентів І. Ковтуненка і А. Пищаленка було розпочато організацію Вільного козацтва [1, с. 127]. Головна мета цієї організації визначалася як згуртування сільського населення у місцеві військові частини для початку відбудови української державності [2, с. 6].